

regning tilføje: eller indeni. Så her er der ingen modsætning, når Flemming Just skriver: »Først da opstår der et frugtbart samspil, hvor den ene ikke regnes for mere videnskab end den anden, men hvor begge forskergrupper mødes som ligeberettigede partnere blot med hver sin opgave«.

(Manuskriptet afsluttet september 1979)

Anne Riising:

Landsarkivernes fremtid

Landsarkiverne blev oprettet i henhold til arkivloven 1891 og begyndte deres virksomhed i 1893. Ved udførelsen af loven fandt man det øjensynlig overflødig at udarbejde en formålsparagraf, og man synes heller ikke at have savnet den. De tre kongerigske landsarkiver i København, Odense og Viborg – Sønderjylland kom jo først til efter genforeningen – gik i gang med at samle arkivalier ind fra den lokale statsadministration og ordne dem. I sammenligning med nutiden var det små mængder, det drejede sig om, men de var ofte i total uorden og skulle finsorteres blad for blad, så med de små personaleresourcer – på de mindste arkiver ialt 3 personer – var arbejdet stort nok endda. Til gengæld var læsesalsbesøget beskedent og korrespondance og andet administrativt arbejde yderst begrænset.

Siden disse gode gamle dage, og navnlig i løbet af de sidste 20 år, er forudsætningerne for landsarkivernes virke totalt forandret. Arkivmængden inden for den offentlige administration, især i amts- og primærkommuner, er vokset og vokser stadig med rivende hast, presset på landsarkivernes publikumsservice er mangedoblet som følge af en stigende interesse for historie, og endelig er der inden for de nuværende landsarkivers områder opvokset et net af nye arkivsamlende institutioner, de lokalhistoriske arkiver. De problemer, som må og skal løses, er: 1) Hvor stor en del af den enorme arkivmængde kan bevares. 2) Hvor og hvordan skal de opbevares, og 3) Hvordan kan man imødekomme arkivbrugernes ønsker?

Den enormt voksende arkivmængde nødvendiggør først og fremmest kassationsplaner. Principielt ville det naturligvis være ønskeligt at bevare alt, for alle arkivalier kan bruges til et eller andet, og det er et tungt ansvar at udarbejde kassationsplaner, for derved bestemmer man, hvad fremtidens historikere kan få lov til at arbejde med – de kan nemlig ikke arbejde med det, som vi har ladet kassere. Kassationsplaner af så at sige enhver art har da også fremkaldt protester fra mange forskellige sider, men modstanderne har næppe gjort sig klart, hvor store mængder arkivalier der i løbet af en eneste dag bliver nedfældet på samtlige Danmarks offentlige kontorer. For blot at tage et enkelt eksempel: Selvangivelserne. Enhver skatteyder ved, hvor meget hans egen selvangivelse fylder, og kan sætte sig hen og regne ud, hvad så alle landets selvangivelser fylder for blot et enkelt år. For Fyns amts vedkommende er det beregnet, at de arkivalier, som er blevet til før 1970, og som efter nugældende praksis altså skal afleveres senest år 2000, vil betyde en tilvækst på i hvert fald 30.000 hyldemeter – vel at mærke efter at der er sket kassation. Efter 1970 er arkivdannelsen yderligere accelereret. Under disse omstændigheder er det urealistisk at tænke sig, at der selv i økonomisk bedre tider nogensinde vil blive givet bevillinger til totalbevaring, og dersom arkiverne ikke selv medvirker til at udarbejde kassationsplaner, vil den offentlige administration selv gøre det, formentlig ud fra rent praktiske hensyn, så at arkivalier, der ikke mere er aktuelle, ryger ud. Til skræk og advarsel kan nævnes, at det vitterligt er hændt, at en kommune, hvis arkivrum var fyldt, kasserede efter det princip, at man tog det, som stod nærmest ved døren – og dér røg så byrådets forhandlingsprotokoller! I forbindelse med kommunesammenlægningerne er der desværre også forsvundet adskillige sognerådsarkiver. Der er dog heldigvis tegn på, at kommunerne i stigende grad interesserer sig for deres arkiver, men har svært ved at afse tid og kræfter til dette formål. Deres medarbejdere er i almindelighed hårdt presset af dagens og vejens krav og kan sjældent overkomme også at tænke på arkivet, men når de ligefrem

kasserer arkivalierne, må det tages som udtryk for, at de har alt for ringe tanker om betydningen af deres eget arbejde! Beskedenhed er en smuk dyd, men det kan også være for meget af det gode, og det vil for den fremtidige historieskrivning være fuldstændig katastrofalt, hvis de kommunale arkiver ikke bliver bevaret.

De sørgelige følger af nødvendigheden af at kassere kan dog måske for en del afhjælpes ved, at man for visse arkivalier accepterer mikrofilm som eneste opbevaringsmetode. Det kan være besværligt at læse film, og jeg ønsker ikke min værste fjende at skulle stirre ind i skærmen på et læseapparat i timevis, men det er trods alt bedre at have oplysningerne på film end slet ikke at have dem. Film må være den eneste løsning, når det drejer sig om et uhyre omfangsrigt materiale, hvor der ikke kan tages et stikprøveudvalg. Det gælder f.eks. regnskabsbilag. Så længe man brugte hovedbøger eller hovedkontokort med tekst, kunne man roligt kassere bilagene, men med indførslen af tekstløst bogholderi blev kontokortene værdiløse uden bilagene, og i betragtning af, at en stor kommunes socialforsorg afkaster 4-6 pakker bilag om dagen, er totalbevaring umulig. Imidlertid har nogle kommuner for deres egen skyld mikrograferet bilagene, og disse film kan og bør naturligvis bevares.

En stigende mængde oplysninger findes i dag kun på magnetbånd. Opbevaring af magnetbånd kræver særlige varme- og fugtighedsforhold og rummer adskillige endnu uafklarede problemer, men i de fleste tilfælde kan et magnetbånds oplysninger uden videre overføres til mikrofilm.

Alt dette vil forudsætte, at man på en eller anden måde kan nå frem til en klassificering af arkivalierne, hvor 1. klasse skal bevares i det originale materiale, 2. klasse i mikrofilm, mens 3. klasse kan kasseres.

En kassationsplan, der skal være praktisk gennemførlig, må indbygges i journalplanen, for det er stadig billigere at bygge nye arkiver end at lønne kvalificerede medarbejdere til at vende blad på blad for at skønne, hvad der må kasseres. Men desværre kan en kassationsplan ikke udarbejdes én gang for alle, for

dels resulterer bogstaveligt talt enhver ny lov i en ny arkivdannelse, dels foregår der til stadighed praktiske ændringer, f.eks. ved overgang til EDB. Det er derfor nødvendigt, at arkiverne holder sig ajour med hele udviklingen, og det er for øjeblikket en uoverkommelig opgave for landsarkiverne, som simpelthen ikke har ressourcerne til det.

Under alle omstændigheder kan dog selv den mest omhyggeligt gennemtænkte kassationsplan resultere i, at der kasseres materiale, som vil blive stærkt savnet af eftertidens historikere, som derfor vil nedkalde forbandelser over deres forgængeres hoveder. Det er derfor højst ønskværdigt, at visse udvalgte enheder inden for både statslig og kommunal administration blev totalbevaret, f.eks. 1 retskreds, 1 politikreds, 1 kommune o.s.v. inden for hvert landsarkivs område.

I første omgang er det naturligvis det afgørende, at væsentlige arkivalier ikke bliver kasseret, men derefter skal de også ordnes, for ingen kan have nogen gavn af, at de ligger i store uordentlige bunker på lofter og i kældre. Men hvem skal gøre arbejdet, og hvem skal betale både for arbejdet og for opbevaringen?

Hvad statsadministrationens arkivalier angår, er der ikke noget at raffe om: De er statens ejendom og skal afleveres til landsarkiverne, uanset hvor de måtte have forvildet sig hen. For de kommunale arkiver er der i lov af 31/5 1968 § 62 en almindelig (men som regel ubekendt) bestemmelse om, at kommunalbestyrelsen skal drage omsorg for, at kommunens arkivalier opbevares på betryggende måde; men det står kommunerne ganske frit for at afgøre, hvor de vil opbevare dem. Siden landsarkiverne blev oprettet, har vi traditionelt modtaget kommunale arkiver, fortrinsvis fra amtsråd og de gamle købstæder, men kommunerne har ingen pligt til at aflevere, og landsarkiverne har ingen pligt til at modtage endside ordne de kommunale arkiver. Til o. 1930 var kommunearkiverne af ret beskeden omfang i sammenligning med den lokale statsadministration, så det kunne vi klare med venstre hånd; men den kommunale arkivmængde er vokset i takt med administrationen, og fra 1970 vil ca. 85 % af de arkivalier, der inden for et landsarkivs område bliver til i

offentlig administration, stamme fra primær- og amtskommuner. Derfor er det tidspunkt nu kommet, hvor landsarkiverne, hvis bevillinger i de senere år er stærkt nedskåret, ikke mere kan være moralsk forpligtet til ganske gratis at modtage kommunernes arkiver. Selv om vi har plads, og det har ikke alle landsarkiver, har ingen af os personaleressourcer til at klare ordningsarbejdet, med mindre den pågældende kommune vil betale for ansættelse af ekstra medhjælp. Det har da også en del fynske kommuner gjort, hvilket er baggrunden for, at Landsarkivet for Fyn har kunnet udsende en lang række registraturer over kommunale arkiver.

Meningen med at opbevare arkivalier er, at de skal bruges til noget, men arkivbrugerne er ikke en homogen masse med ensartede ønsker, som let kan opfyldes, hvis blot vi vil. Den, der vil undersøge et emne, f.eks. fattigvæsenet, for hele landet eller en større del af det, vil naturligvis ønske, at alt materialet er samlet på ét sted, medens den, der primært er interesseret i lokalhistorie, vil ønske, at alt materiale vedr. et afgrænset geografisk område er samlet. Ingen af dem kan få deres ønske opfyldt. Teoretisk er det ganske vist muligt at samle alle landets arkivalier i ét arkiv, men det er i praksis ikke realiserbart, og det er end ikke teoretisk muligt at samle alt relevant materiale vedr. f.eks. en enkelt kommune, fordi så umådelig mange oplysninger vedr. lokale forhold kun kan findes i overordnede instanser: amt, amtsråd m.v. og hele centraladministrationen.

De lokalhistoriske arkiver spænder fra samlinger for et enkelt sogn, som varetages af en enkelt eller nogle få historisk interesserede mennesker i deres fritid, til befolkningsrige storkommuner med flere fastansatte heltidsbeskæftigede medarbejdere. Disse arkiver er udsprunget af en bred folkelig interesse for historie, og jeg personlig ville meget beklage en professionalisering, som efterhånden skubbende det folkelige element ud af arbejdet, men på den anden side er det klart, at hvis et lokalhistorisk arkiv vil ekspandere i retning af også at modtage kommunens arkiv, må der ansættes heltidsbeskæftigede arkivarer. At modtage, opbevare og ordne et kommunalt

arkiv indtil 1970 er i sig selv et stort arbejde – det vil dreje sig om 2–3 meter pr. 100 indbyggere – men dertil kommer den belastning det vil være også fremtidig at modtage kommunens voksende arkiv og holde styr på den aktuelle arkivdannelse.

Det er en naturlig følge af interessen for lokalhistorie, at nogle lokalhistoriske arkiver ønsker at det kommunale arkiv eller dele deraf skal forblive i hjemstedskommunen. Nu er det imidlertid en ufravigelig grundsætning i arkivvæsenet, at et sammenhængende arkivfond aldrig må splittes, og landsarkiverne kan følgelig ikke inklude sig på at modtage dele af et kommunalt arkiv. Det må være alt eller intet. Men der er naturligvis ikke noget som helst til hinder for, at en kommune kan bestemme sig for at beholde sit arkiv, hvis man vil betale hvad det koster at oprette et kommunearkiv med fast personale, læsesal o.s.v. o.s.v.

Men vil kommunerne det? For store kommuner over 50.000 indbyggere skulle det ikke være uoverkommeligt, og det vil være naturligt, at disse kommuner opretter et kommunearkiv på linie med Københavns stadsarkiv, men de små kommuner vil måske nok finde det for stor en byrde.

Landsarkiverne for Fyn og Sønderjylland dækker hver kun 1 amt, så afstandene er ikke store, og det vil her være naturligt, at de mindre kommuners arkiver samles dér sammen med det amtskommunale arkiv. For Sjælland og Nørrejylland nord for Kongeåen forholder det sig anderledes: her dækker landsarkiverne så stort et område, at der alene p.g.a. afstanden kan opstå problemer for arkivbrugerne. Hvis man vil, kan man imidlertid også her gennemføre en decentralisering ved at oprette nye arkiver, selv om en del af det ældre materiale fremdeles må ligge samlet. Det kan ikke deles ud til eventuelle nye arkiver, fordi jurisdiktionsgrænserne for den ældre tid ikke falder sammen med de nuværende grænser. Til en vis grad kan der rådes bod på dette ved, at der udstationeres mikrofilm, men det vil næppe nogensinde være muligt helt at fritage arkivbrugerne for nødvendigheden af at skulle rejse til andre arkiver, ligesom vi alle må tage til Køben-

havn for at benytte Rigsarkivets samlinger.

En sådan decentralisering forudsætter, at de nuværende og fremtidige landsarkiver overgår til at blive blandede statslige og amtskommunale institutioner. Det ville nok blive meget omstændeligt at ligne de enkelte kommuner for tilskud til arkivernes drift, så det vil være mest praktisk, at amtskommunerne ydede tilskuddet, og at de små kommuner, som ikke vil oprette eget arkiv, uden videre kan aflevere til landsarkivet. Det vil naturligvis komme til at koste det offentlige penge, hvad enten det er stat, amtskommuner eller primærkommuner der skal betale, men det er til syvende og sidst et politisk spørgsmål – og der er trods alt ingen der mener, at det kan være fuldt tilstrækkeligt at have ét eneste bibliotek nord for Kongeåen!

Imidlertid må man gøre sig klart, at arkiver ikke må være for små, hvis de skal være funktionsdygtige. Den enkelte arkivgæst vil naturligt nok altid lægge hovedvægten på den direkte service, som er knyttet til læssalen, og det er så sandt som det er sagt, at landsarkivernes service ikke er, hvad den har været. Nu kan det ganske vist med rette siges, at behovet for service formentlig er umætteligt, for så vidt som det undertiden giver sig udslag i et ønske om, at landsarkiverne simpelthen skal gøre alt arbejdet. I Odense har vi vitterlig oplevet, at en ny læsesalgæst anmodede om at se »skuffen med Jensen«, hvor han forventede at finde sin stamtavle. Da denne forventning ikke kunne opfyldes, gik han og kom aldrig igen! Jeg mener nu ikke, der er grund til at sørge over, at landsarkivets service ikke er af et sådant omfang, og jeg er overbevist om, at mange faste læsesalgæster også selv ville sige, at så var der da heller ikke noget ved det. Men der er grund til at sørge over, at vort serviceniveau er sænket, af den simple grund, at vore ressourcer ikke vokser i takt med den enorme ekspansion i læsesalsbesøget. I 1961 havde de 4 landsarkiver tilsammen 13.753 læsesalgæster og ekspederede 101.868 enheder (pakker eller protokoller) til læsesalen. For 1978 var de tilsvarende tal 36.069 og 264.825 – og så må det endda tages i betragtning, at opstilling af xerokopier og mikrofilm på læsesalene til selvbetjening i

betragteligt omfang har mindsket ekspeditionernes antal. Tillige er der sket en ændring i sammensætningen af gæsterne, bl.a. fordi adskillige andre videnskaber end blot historie i stigende grad anvender arkivalier, og den gæst som er uddannet i musik, arkitektur, arvelighedsforskning m.m. har ikke på forhånd kendskab til arkivernes opbygning og kræver derfor mere bistand. Det samme gælder også mange af dem, der på bar bund starter et lokalhistorisk eller slægtshistorisk arbejde. Alle er lige velkomne, men under disse omstændigheder kan der simpelthen ikke blive så megen bistand til den enkelte gæst. Det er en konsekvens af, at der skal spares på statsbudgettet, og man kan med god ret påpege, at enhver der ved folketingsvalg stemmer på et parti, der går ind for besparelser, har ingen ret til at beklage sig, når sparebestræbelserne manifesterer sig på arkiverne – men de nidkære arkivgæster mener som regel, at netop på arkiverne burde man ikke spare, og det synes arkiverne naturligvis også!

Undertiden møder vi den opfattelse, at vi da kunne sætte mere personale ind på læssalen, men det kan vi ikke. I den øjeblikkelige situation tænker en læsesalgæst ikke altid på, at alt, hvad arkivernes personale foretager sig, er enten et nødvendigt onde, nemlig administration (som med kildeskat, moms og andre viderværdigheder ikke just er blevet mindre tidsrøvende) eller det er faktisk service på langt sigt. Der må kostes ressourcer på konservering, xerokopier og mikrofilm for at undgå, at denne generation af arkivbrugere slider arkivalierne op; der skal bruges uhyre meget arbejde på den aktuelle arkivdannelse, for at kommende tiders arkivbrugere kan betjenes, og de stadig voksende afleveringer skal der også holdes styr på. En stor del af arkivalierne fra før 1900 er registreret, men det betyder desværre ikke altid, at de er lette at bruge. Det kan de først blive, når de er analyseret, og det kræver en dybtgående undersøgelse. Undertiden fremføres den ide, at det er en (upassende) luksus, at arkiverne har videnskabeligt uddannede arkivarer, og at de bruger en del af deres arbejdstid til videnskabeligt arbejde. Men i virkeligheden er det ikke et spørgsmål om at have en ekstra luksus, man

kalder forskning – det er et spørgsmål om, at arkiverne gerne ville gøre deres arbejde ordentligt. Det er til alle arkivbrugerens fordel, at arkivarerne arbejder videnskabeligt med arkivalierne, for analyserne kræver faktisk en metodisk videnskabelig uddannelse. Netop under hensyntagen til den voksende lokalhistoriske interesse er der et meget stort behov for udarbejdelse af arkivnøgler (eller hvad man nu vil kalde dem), som dels tager sigte på at fortælle, hvad man kan bruge de og de arkivalier til, f.eks. et godsarkiv, dels tager bestemte sagområder, f.eks. fattigvæsen, og følger det op og ned ad kommandovejene, fra den lokale fattigkommission over provster, amtsråd, o.s.v. op til centraladministrationen. Det er en kendsgerning, at adskillige lokalhistoriske arbejder er blevet mangelfulde, fordi forfatterne ikke har kunnet overkomme at følge sagerne igennem den administrative jungle. Det er visselig også en jungle, og det er oplagt, at landsarkiverne i samarbejde med Rigsarkivet er nærmest til at udarbejde kort og vejvisere gennem vildniset. Men forudsætningen for, at det kan gøres, må være, at ikke al arkivarernes arbejdstid går med den daglige publikumsservice, og et arkiv skal derfor være så godt bemandet, at der er ressourcer til dette arbejde. Tillige burde arkiverne have mindst 1 medarbejder til særligt at varetage almindelig folkeoplysende virksomhed i form af foredrag, kurser o.s.v. i tilknytning til arkivalierne. Som det er nu, er det umuligt at gøre det som et tjenstligt arbejde, og ingen kan pålægge nogen at gøre noget i deres fritid. Det er altså et samvittighedsspørgsmål, om arkivernes personale vil påtage sig noget sådant, og det kan føles som en tung byrde, fordi vi jo så at sige har sælgers monopol og ikke kan henvise til, at det kan andre lige så godt gøre.

Ved en decentraliseret opbygning af arkivvæsenet som den her foreslåede vil ganske vist ingen arkivbruger få alle sine ønsker opfyldt, men på den ene side vil den lokalhistorisk interesserede have en væsentlig del af sit materiale inden for forholdsvis kort afstand, og på den anden side vil det for en rigshistoriker være nogenlunde overkommeligt at nå rundt til alle arkiverne.

Decentraliseringen vil imidlertid aldeles ikke overflødiggøre de lokalhistoriske arkiver. Den enorme indsats, de tit under meget vanskelige forhold har gjort for at indsamle det lokale stof, ikke mindst foreningsarkiverne, vil der fremdeles være det samme behov for, og den opgave kan overhovedet ikke løses af andre. Men det ville være naturligt, at landsarkiverne påtog sig visse opgaver for de lokalhistoriske arkiver, ikke mindst konservering af arkivalier og udarbejdelse af fællesregistraturer. Det nytter jo ikke så meget, at man ét sted har nogle yderst interessante arkivfunds, hvis ingen ved, at de eksisterer.

Arkivbrugere af enhver art vil altid ønske en vis grad af ensartethed, og i tilfælde af, at et decentraliseret arkivvæsen bliver virkelighed, må der nødvendigvis etableres et tæt og forpligtende samarbejde. Der må og skal være ensartede kassations- og tilgængelighedsregler, og der skulle meget gerne være ensartede systemer for registrering af samme arter arkivfunds, for set fra brugernes synspunkt er et halvdårligt system, som er ensartet, bedre end 17 forskellige aldrig så fuldkomne systemer. For de endnu yderst hypotetiske nye landsarkiver såvel som for de nu eksisterende, vil det også være naturligt at etablere arkivnavn med repræsentanter for statsadministration, kommunerne, amtsrådene, de historiske og slægtshistoriske foreninger, de lokalhistoriske arkiver og det nærmeste universitets historiske institut. Derved skulle man kunne sikre, at ingens interesser bliver overset, selv om heller ingen kan få alle sine ønsker opfyldt.

For en ordens skyld understreges, at ovenstående synspunkter udelukkende står for min egen regning.